

Bâbü Şah'ın (1483-1530) ünlü eseri Babürname'de tıbbî bilgiler

Murat Yurdakök

Hacettepe Üniversitesi Tıp Fakültesi Pediatri Profesörü

SUMMARY: Yurdakök M. (Department of Pediatrics, Hacettepe University Faculty of Medicine, Ankara, Turkey). Medical records in the “Memoirs of Babur” or Baburnama written by Babur Khan (1483-1530). Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi 2007; 50: 73-77.

Zahir-ud-din Mohammad was known as Babur, the Turkish word for “Tiger”. Born in 1483. Babur was a descendant of the famed Turkish warrior Timur through his grandfather and his mother descended from Mongolian leader Genghis Khan. Babur’s father was king of Fergana a district of modern Uzbekistan. After his death Babur, though only twelve years of age, succeeded to the throne. In 1487 and in 1511, Babur attacked and gained possession of Samarkand to obtain possession of his ancestral Timurid territories, but defeated by the Uzbeks. Then his attention increasingly turned to India. In 1526 he entered territories of the Delhi Sultanate. When he died in 1530 he had conquered all of India and controlled an empire that extended from India to Turkestan. The remaining years of Babur’s life he spent in arranging the affairs and revenues of his new empire and in improving his capital, Agra. Babur wrote his memoirs, the Baburnama or “Memories of Babur”, in the Turkish lingua franca Chaghatai. Babur’s memoirs are the first and the only true autobiography in the history of Islamic literature. The memoirs offer a highly educated Central Asian Muslim’s observations of the world in which he moved. There is much on the political and military struggles of his time but also extensive descriptive sections on the physical and human geography, the flora and fauna, nomads in their pastures and urban environments enriched by the architecture, music and Turkic and Persian literature. In this article some medical topics appeared in Baburnama is presented. Some passages on fever, malaria, dehydration, care of the wounds, pyoderma, lower respiratory infections, rhomatoid arthritis, maternal death during delivery, poisoning and a dog experiment to prove it, epidemics among horses are important records reflecting medical knowledge in Central Asia in the sixteen century.

Bâbü, babası tarafından Timur’a, annesi tarafından Cengiz Han’a ulaşan bir Çağatay Türküdür. Asıl adı Zahîrüddin Muhammed’dir. Bâbü, eski Türk geleneklerine göre, isime eklenen “kaplan” veya “panter” anlamına gelen bir lakaptır. Bâbü, 14 Şubat 1483 (6 Muharrem 888)’de Fergana’da doğdu. Babası Ömer Şeyh bin Ebu Sâ’id, Fergana’da küçük bir Timurlu prensliğini idare ediyordu. Annesi Cengiz’in torunlarından Yunus Hân’ın kızı Kutluğ Nigâr Hanım’dı. Bâbü, 10 Haziran 1494’de babasının ölümü üzerine henüz 12 yaşında iken 1494’de tahta çıktı. Bu tarihten itibaren iç karışıklıklar ve akrabaları arasındaki anlaşmazlıklarla mücadele etti. Bâbü iki kez Semerkand’ı ele geçirdiği halde elinde tutamadı. Özellikle

Özbek hükümdarı Muhammed ŞeyBânî ile giriştiği mücadelelerde yenilen Bâbü yine de ayakta kalmayı başardı. 1504’de Kabil’i aldı. Safevî hükümdarı Şâh İsmail’in Şeybanî Hân’ı yenmesi sonucunda yeniden bölgedeki gücüne kavuştu. Safevîlerin yardımıyla Semerkand ve Buhara’yı ele geçirdi. Ancak Safevîlerin bölgeden öökilmesiyle, Bâbü’nün de durumu zayıfladı, yeniden Özbeklerle karşı karşıya geldi. Şah İsmail’in Çaldıran’da Yavuz Sultan Selim’e yenilmesiyle, Mâverâünnehir’de dengeler Özbeklerin lehine değişti. Bâbü de bu yeniliden sonra çekildi ve bundan sonra yönünü Hindistan’a çevirdi. 1519’da Sind nehrini 1500 kişilik ordusuyla geçti. İki yıl sonra Hindistan’ın kuzeyini ele geçirdi. 1522’de

hükümdarlığı Seyhun, Sind ve Belucistan'a kadar ulaştı. 1524'de Delhi'de hüküm süren Ludi sultanı İbrahim Ludi'nin gönderdiği orduyu yenerek Lahor'u, 1526'da da Delhi'yi ele geçirdi. 1529'da Bihâr seferinde Mahmud Şah'a karşı zafer kazandı. Ancak hastalandı ve yerine oğlu Hümâyün'u hükümdar olarak seçtiğini bildirdikten üç gün sonra, 25 Aralık 1530'da henüz 48 yaşında iken Agra'da öldü. Önce Cemne nehrinin kenarındaki Nûr-efşân bahçesine gömülen Bâbü'r'ün naşı, vasiyeti gereği altı ay sonra Kâbil'e taşındı. Torunu Şah Cihân 1646 yılında Bâbü'r'ün mezarı üzerinde bir türbe yaptırdı. Bâbü'r'ün on sekiz çocuğu oldu, ancak bunlardan on biri kendisinden önce vefat ettiler.

Bâbü'r Hindistan'da Türkçe'nin yayılması ve Türk şiir geleneğinin başlaması gibi çok önemli tarihî ve kültürel misyonu gerçekleştirdi. Kendisi sadece şiir yazmakla kalmayıp, edebiyatla da ilgilendi. Okumaya çok düşküdü; çok zor şartlarda bile okuyup yazardı. Etrafına ünlü şair, musikişinâs, hattat ve âlimleri toplayan Bâbü'r, sanatın her türü ile ilgilendi. Hatta şiir ve edebî eserlerin teorik yönleriyle ilgili eserler yazdı. Uygur ve Arap harflerini birleştirerek "Hatt-ı Bâbü'rî" adı verilen ve noktasız harflerde oluşan bir yazı şeklini icat etti. Hayatını, yaşadıklarını yazıya aktaran ve hükümdarlar arasında eşine az rastlanan bir günlükçü kişiliği sahip Bâbü'r; eğlence ve içki alemlerine de çok düşküdü, musikî icrâ etmedeki yeteneği ile ün yapmıştı.

Bâbü'r'ün en tanınmış eseri "Vekayi" adı ile de bilinen Bâbü'r-nâme'dir. Bâbü'r Çağatay Türkçesi ile yazdığı bu eserde hayatını, düşüncelerini, maceralarını samimi ve akıcı bir dille anlatmıştır. Diğer eserleri Türklere özgü bazı nazım şekilleri, aruz vezniyle ilgili bilgiler ve pek bilinmeyen birkaç edebi sanatın anlatıldığı ve en önemlisi Bâbü'r'ün kendisinin geliştirdiği aruz kalıplarını içeren Arûz Risâlesi; Hanefî fikhıyla ilgili bir manzum eser olan "Mübeyyen" ve büyük "Divân"ıdır¹⁻³.

Burada Bâbü'r-nâme'de geçen tıbbî bilgiler özetlenmeye çalışılmıştır. Kayıtların alındığı yerler, kaynak kitaptaki⁴ sayfa numaraları ile birlikte verilmiştir.

Fergana (1493-1503)

"... Hocend'in... Havası sıhate çok muzırdır ve sonbaharda sıtması çok olur. Rivayete göre, serçeyi bile sıtma tutarmış. Havasının fenalığına sebep, şimâldeki bağlar olduğunu söylerler..." (s. 7).

"... o sıralarda (1493-1494) öyle bir at salgını oldu ki, atlar katarlarla düşüp ölmeye başladılar..." (s. 25).

"... Sultan Ahmed Mirza geri dönerken, iki-üç menzilden sonra hastalanıp, yakıcı sıtmaya tutuldu. Ura-Tepe nevahisinde, Aksu'ya geldiği sıralarda, 899 senesi şevvâl ayının ortalarında (Temmuz 1494), kırk dört yaşında, Fânî dünyaya veda etti..." (s. 27).

"... İki oğlu olmuş, fakat küçükken ölmüşlerdi. Beş kızı vardı... Üçüncü kızı Ayşe Sultan Begim idi Ben beş yaşında iken, Semerkand'a geldiğim zaman, bana nişanlamışlardı. Sonra kazaklık zamanında Hocend'e gelmiş ve orada evlenmişim. Semerkand'ı ikinci defa aldığımında, biricik kızı olmuştu; birkaç gün sonra, Tanrı rahmetine kavuştu. Taşkend bozgunundan bir az evvel, ablasının teşviki ile, benden ayrıldı... Kızlarının en küçüğü, Mâsume Sultan Begim idi... Ben Horasan'a gittiğim zaman görmüş ve hoşlandığım için istemişim; sonra Kâbil'e getirip, evlendim. Bir kızı oldu. Kendisi, doğururken, Tanrı rahmetine kavuştu. Kızına annesinin adı konuldu..." (s. 29-30).

"... (Sultan Mahmud Mirza)... güzel ve tüsüz bir oğlan bulursa, her ne şekilde olursa getirip, kendisine çehre yapardı. Beylerin oğullarını ve oğullarının beylerinin, hattâ sütkardeşlerini bile bu yolda kullanıyordu. Bu meş'um adet onun zamanında o kadar yayılmıştı ki, çehresiz adam hiç yoktu. Çehre beslemeyi bir hüner addeder ve çehresi olmayanı ayıplardı. Bu zulüm ve fesadın uğursuzluğundan, bütün çocukları genç yaşta öldüler..." (s. 39).

"... Sultan Mahmud Mirza'nın beş oğlu ve on kızı vardı... Sultan Hüseyin Mirza... on üç yaşında Tanrı rahmetine kavuştu..." (s. 41).

"... Beşinci kızı, Zeynep Sultan Begim idi. Kâbil'i aldığım zaman, annem Kutluk Nigâr Hanım'ın ısrarı üzerine evlenmişim. İyi geçinemedik ve iki üç sene sonra çiçek hastalığından vefat etti..." (s. 42).

"Sultan Ali Mirza'yı Göksaray'a çıkarıp, gözlerine mil çektiler. Lâkin Sultan Ali Mirza'nın gözlerine çekilen milin zararı dokunmadı. Cerrah bunu bile bile veya istemeyerek yapmıştı. Fakat Sultan Ali Mirza bunu derhâl belli etmeyerek, Hoca Yahya'nın evine vardı..." (s. 57).

"... Buhara'nın eriği de meşhurdur. Buhara eriği gibi erik hiçbir yerde bulunmaz. Kabuğunu soyup kuruturlar ve nâdir mal olarak, bilâyetten vilâyete gönderirler. Mülâyemet (ishal) için fevkalâde iyi bir ilâçtır..." (s. 75).

"... O vakitler bir kere hastalanmış ve tekrar iyileşmiştim. Lâkin nekahat günlerinde iyice dikkat edemedim ve hastalığım nüksetti. Bu defa çok fena bir surette hastalandım ve öyle oldu ki, dört gün kadar dilim tutuldu. Ağzıma pamuk ile su damlatıyorlardı. Benim ile birlikte kalan bey ve yiğitler iyileşmemden ümitlerini keserek, herkes kendi endişesi ile meşgul oldu. Böyle bir zamanda, eliçi sıfatı ile gelen ve müfsit sözler getiren, Uzun Hasan'ın adamına, beyler yanlış hareket ederek, beni gösterip, izin verdiler. Dört beş gün sonra biraz daha iyi oldum. Fakat dilimde ağırlık kaldı. Birkaç gün sonra kendime geldim" (s. 81).

"Sultan Ahmed Mirza'nın Ayşe Sultan Begin adlı kızını, babam ve amcam daha hayatta iken, benimle nişanlamışlardı... bu ilk evlenmem idi... annem Hanım beni azarlayarak ona gönderirdi. Bu sıralarda bir ordu pazarına mensup birinin, Baburi adlı güzel bir oğlu vardı. Bende ona karşı garip bir meyil peyda oldu..." (s. 113-115).

"Bir iki sene sonra, Ali Dost'un elinde çıban çıkarak vefat etti..." (s. 120).

"... Sultan Ahmed Mirza'nın benimle evli olan kızı Ayşe Sultan Begim'in bir kızı dünyaya geldi. Fahrünnisa adı verildi. Bu benim ilk çocuğum idi ve ben o vakit on dokuz yaşında idim. Bir ay veya kırk gün içinde Tanrı rahmetine kavuştum..." (s. 130).

"... Benim annem Hanım hastalandılar. Çok ağır bir hastalık idi; çok büyük tehlike geçirdiler..." (s. 144-145).

"... sağ buduna şibe oku atarak, isabet ettirdiler. Başımda tolga vardı; Tenbel başıma vurdu. Başım, kılıç darbesinden sersem oldu. Tolganın bir teli bile kopmadı; fakat başımda epeyce bir yara açıldı" (s. 162).

"... Han yarama bakmak için Ateke-Bahşı adlı bir moğul cerrahını göndermiş. Moğul iyi cerraha da bahşı der. Cerrahlıktan fevkalâde mâhirdi. İnsanın beyni çıksa, tedavi eder; her nevi yara için köklerden hemen bir ilaç yapardı. Bazı yaraya merhem gibi ilaç kor; bazılarına yemek için bir ilaç verirdi. Benim budumun yarasına buçkak sürmemi söyledi, fitil koymadı. Bir defa da kök gibi bir şey yedirdi. Kendisinin anlattığına göre, bir defa birinin ayağının ince kemiği kırılıp, dört parmak kadar yeri tamamen parça parça olmuş. Etini yarıp, kemiklerini tamamen çıkararak, yerine ilacı toz haline koymuş ve o ilaç kemik yerine

geçmiş. Böyle acayip ve garip çok şeyler anlattı. Vilâyet cerrahları bu şekil tedavileri yapmaktan âcizdiler..." (s. 164-165).

Kâbil (1505-1520).

"... Burada ve yirmi üç yaşına girdiğim vakit ilk defa traş oldum..." (s. 183).

"... Yusuf Bey birkaç gün önce kulunç hastalığından Tanrı rahmetine kavuşmuştu..." (s. 236).

"Muharrem ayında annem Kutluk-Nigâr Hanım sıtma hastalığına tutuldu. Kan aldılar, fakat tesir etmedi. Seyid Tabib namında, Horasanlı bir hekim vardı; Horsan usulüne göre karpuz verdi. Eceli gelmişmiş; altı gün sonra, Cumartesi günü Tanrı rahmetine kavuştum. Uluğ Bey'in dağ eteğinde yaptırdığı Bağ-ı Nevrûzî adlı bir bahçe vardı. Vârislerinin müsaadesi üzerine Kasım Kökeltaş ile birlikte, Pazar günü bu bahçeye getirerek gömdük... Bu mühim işleri ifa ettikten sonra, Bâkî Çaganyâni'nin gayreti ile, Kandahar üzerine asker sevkettik. Yola çıkıp, Kuş-Nâdir çayırına gelip indiğim sırada, bana ateş geldi. Bu acayip bir hastalık idi. Beni, ne kadar uğraşarak, uyandırdıkları halde, hemen tekrar gözüm kapanıyor ve uykuya dalıyordum. Dört beş gün sonra, nihayet biraz iyileştim..." (s. 241-242).

"Hoca Kelân'ın büyük kardeşi Kîçik Bey çok cesur bir yiğitti. Önce zikredildiği gibi, kaç defa benim önümde kılıçla çarpışmıştı. Kalat'ın cenub-i garbî tarafındaki burcundan tırmaarak, duvar üzerine çıktığı zaman, gözüne mızrak sapladılar; Kalat'ın zaptından bir iki gün sonra, bu yaradan öldü. Şîr-Ali ile kaçarken tevkif edilmiş olan Kîçik Bâkî Divâne, yaptığı kabahatin tamiri için, kapıda, kurgan duvarının dibine sokulduğu zaman, aldığı taş yarasından burada öldü..." (s. 243-244).

"Hezare seferinden dönüp... Ramazan ayının on üçünde, ben şiddetli bir bel ağrısına tutuldum. O derece ki, kırk gün kadar beni bir yandan o bir yana bir adam çevirdi... Bu bel ağrısı yüzünden sedye gibi bir şey yapıp, Bârân sahlinden şehre kadar beni elde taşıyarak, Bostan-Saray'a getirdiler. Bu kış da birkaç gün Bostan-Saray'da oturdum. Bu hastalık henüz iyileşmemişken, yüzümün sağ tarafında bir çıban çıktı. Neşter vurdular. Bu hastalık için müşhil de içtim. İyileştikten sonra Çârbağ'a çıktım..." (s. 249).

"(Sultan Hüseyin Mirza)... belinden aşağısı ince idi... Mafsal hastalığı yüzünden namaz kılamazdı. Oruç da tutamazdı..." (s. 252-253).

"İbrahim Hüseyin Mirza... Tabiatı fena değilmiş. Herat şarabını ifratla içtiği için, daha babası hayatta iken öldü..." (s. 258).

"(Ali Şîr Bey Nevâî) Mirza ile görüşüp, kalkmak istediği zaman, kendisine bir hâl oldu; kalkamadı. Kaldırıp elde götürdüler. Hekimler hiçbir teşhis koyamadılar. Ertesi gün Tanrı rahmetine kavuştu..." (s. 265).

"... Ali Şîr Bey, bir defa kulak ağrısı için baş örtüsü bağlamıştı. Kadınlar gibi, baş örtüsünü böyle eğri bağlamağa "nâz-ı Ali Şîrî" adını verdiler..." (s. 280).

"Çarşamba günü, ayın üçünde, müşhil içtim. Sonra tekrar iki gün müşhil içtim. Cumartesi günü, ayın altısında, kabız ilacı içtim" (s. 376).

"Ata bindiğim vakit, Baba-Can Ahtaçı (seyis) atı bir az ters tuttuğu için, hiddetinden yüzüne bir yumruk vurdum. Yüzük parmağım dibinden kırıldı. O zaman o kadar ağrımadı; fakat bu yurda gelip indiğimiz vakit, çok ıztırap verdi. Bir müddet çok ezizet çektim; yazı yazamıyordum. Nihayet iyileşti" (s. 385).

"Avdan dönüp, Elingâr'da meliklerin bahçesine inip sohbet yapıldı. Ön dişimin yarısı kırılıp, yarısı kalmıştı; o gün yemek esnasında, bu kalan yarısı da kırıldı" (s. 401).

Hindistan (1525-1529)

"Bir iki gün sonra, Bigrâm'a indiğimiz vakit, nezleye tutularak, ateşim yükseldi. Bu nezle öksürüğe çevirdi. Her öksürüşte kan tükürüyordum. Ateşim hiç düşmüyordu. Bunun nereden geldiğini anladım... Ey Tanrım, kendimize karşı günah işledik..." (s. 405-406).

"Bigrân'da iken... Akşam nezleye tutuldum ve tekrar ateş geldi. Bu nezle öksürüğe çevirdi. Her öksürüşte kan tükürüyordum. Çok tehlike atlattım; iki üç gün sonra geçti..." (s. 407).

"Cuma günü, akşam üstü, ikinci vaktinde yemek verdiler. Tavşan yemeğinden epeyce yedim. Havuç kalyesi de yedim. Bu zehirli Hind yemeğinin üzerinden bir iki lokma aldım, kalyasından da yedim. Tadında hiçbir şey belli değildi. Kurutulmuş etten bir iki lokma aldım. Midem bulandı... Sofrada iki üç defa midem bulandı.. Az kaldı, kusuyordum. Nihâyet gördüm ki, olmuyor; yerimden kalktım. Ayak yoluna gidinceye kadar, yolda da az kaldı, kusuyordum. Ayak yolu önüne gidip, çok kustum. Yemekten sonra hiç kustuğum yoktu; hatta içtiğim zaman da kusmazdım. İçime şüphe

girdi. Aşçıyı muhafaza altına alarak, o kusmuşu köpeğe verip, köğegi nezaret altına almalarını emrettim. Ertesi gün, bir pehere yakın, köpek bir az hastalanıp, karnı şişer gibi oldu. Ne kadar taşla vurup, etrafını aldılarsa da, kımıldamadı. Bu hâli öğleye kadar devam etti. Ondan sonra kalktı. Ölmedi. Bir iki çehre de bu yemekten yemiş. Ertesi gün onlar da çok kustular. Birisinin ise hâli haraptı. Nihâyet hepsi kurtuldu... Aşçı, işkence üzerine, anlattı... iki erkek ile iki jadıni getirip, sorguya çekmelerini emrettim. Vak'anın nasıl olduğunu bütün tafsilâtı ile anlattılar. O çâşnîgiri parçalattım. Aşçının diri diri derisini yüzdürdüm. Kadınlardan birini fil altına atturdum; birini kurşuna dizdirdim. Birini muhafaza altına aldurdum. O da kendi yaptığına giriftar olup, cezasını görecektir. Cumartesi günü, bir bardak süt içtim. Pazar günü de bir bardak süt içtim. Gül-i mahtûm ile tiryak-ı fârûku ezip, içtim. Süt içimi iyi boşalttı. Cumartesi ilk günü, safra gibi kara kara şeyler çıktı. Şükür, şimdi hiçbir gâilem yoktur..." (s. 491-492).

"Pazar günü, Muharrem ayının on altısında ateş geldi; nöbet yapmağa başladı ve yirmi beş yirmi altı gün sürdü. İlaç içtim; nihayet iyi geldi. Uykusuzluk ve susuzluktan, pek çok ıztırap çektim. Bu hasta olduğum günlerde üç dört ruba'î söylendi. Onlardan biri şudur: *Vücudumda sıtma günden güne kuvvetleniyor; akşam olunca, gözümden uyku kaçıyor. Her ikisi de derdim ile sabrım gibidir; biri gittikçe çoğalıyor, diğeri azalıyor*" (s. 533-534).

"Cuma günü, ayın yirmi üçünde, vücudumda bir harâret peydâ oldu. O derece ki, Cuma namazını mescidde ıztırapla ödeyebildim. Öğle namazı ihtiyatını kütüphamende, bir müddet sonra, zahmetle lılabildim. Harâret düştü. Pazar günü yendien ateş geldi ve bir az titredim. Salı günü gecesi, Safer ayının yirmi yedisinde, Hoca Ubeydullah Hazretlerinin Vâliye risâlesini nazma çevirmek hatırıma geldi. Hazretin ruhuna iltica edip, gönlümden: "Eğer bu manzûme, o hazretin makbûlü olur – nitekim Kasîde-i bürde sâhibinin kasîdesi makbûl olup, kendisi felc hastalığından kurtulmuştu – ve ben de bu hastalıktan kurtulursam, bu nazmımın kaül olduğuna bir delil olur" diye düşündüm... Geçen sene de bir defa böyle bir hastalık gelmiş ve en az bir ay veya kırk gün devam etmişti. Tanrı inâyeti ve hazretin himmeti ile, Perşembe günü, ayın yirmi dokuzunda, bir az hafıfledi; sonra bu hastalıktan kurtuldum..." (s. 558).

"Piyâg'dan hareket ettiğimiz günlerde kan çıbanı peyda olmuştu. Bu yurttan Rûm'dan gelen bir seyyah, yeni keşfedilen bir tedavide bulundu. Karabiberi toprak bir kazanda kaynattı; yarayı onun sıcak buharına tuttum. Buharı azalınca, sıcak suyu ile yıkandım. Nücûmî iki saata kadar sürdü.... (üç gün sonra) tekrar karabiber ilacı yaptım. Bir parça sıcak olmuş, vücudum kabardı; çok iztirap çektim" (s. 585-588).

İlâveler

"(Babür'ün oğlu) Muhammed Humayun'a makarri olan Senbel'e gitmesine müsade edildi. Altı ay kadar orada bulundu. Anlaşılan oranın suyu ve havası iyi gelmedi. Sıtma tutuyormuş. Gitgide bu uzun sürmeğe başlar. Bunu duyunca, mâhir hekimlere gösterip, hastalığını tedavi etmek üzere, onu Delhi'ye ve oradan da gemi ile getirmelerini emrettim. Birkaç günde nehir tariki ile getirdiler. Tabiplerin bütün tedavilerine rağmen iyileşmedi. Büyük bir adam olan Mîr Ebülkasım: "Böyle hastalıkların ilacı şudur: yüce Tanrının sıhhat vermesi için iyi şeylerden birini neztermek lazımdır" diye arzetti. "Muhammed Humayun'un benden başka daha iyi bir şeyi yoktur; ben kendimi nezredeyim. Tanrı kabûl etsin" diye hatırıma geldi. Hoca Halife ve diğer

yakınlar: "Muhammed Humayun nasıl olsa iyileşir; siz bu sözü niçin ağzınıza alıyorsunuz. Bundan maksat, dünya malından iyi bir şey neztermektir. Meselâ İbrahim Muharabesinde ele geçen ve Muhammed Humayun'a ihsan ettiğiniz elması nezretmek lazımdır" diye arzettiler. "Ona mukabil dünya malı nasıl olur. Onun hâli müşkül olduğu için, ben kendimi ona feda ediyorum. İş o derece vâhimdir ki, ben onun mecâlsizliğine dayanamıyorum" dedim. O vaziyete girip, üç defa başucuna dönerek: "Ne derdin varsa, ben üzerime aldım" dedim. Bunun üzerine, ben ağırlaşım; o ise hafifledi. O sıhhat bulup kalktı; ben ise hasta olup yıkıldım... Dokuz yüz otuz yedi senesinde, Cemâziyelevvel ayının altısında, padişah, kendi eli ile imar ettiği çarbağda, bu vefasız âleme vedâlaştı" (s. 616-617).

KAYNAKLAR

1. Bâbü. Risâle-i Vâlidîyye Tercümesi. Hazırlayan: Ali Fuat Bilkan. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2001.
2. Grenard F. Babur. İstanbul: Millî eğitim Basımevi, 1971.
3. Yücel B. Bâbü Divânı. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1995.
4. Baburnâme, Babur'un Hâtıratı (Üçüncü Baskı). Hazırlayan: Reşit Rahmeti Arat. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000.